

Josef Jařab

LAUDATIO

u příležitosti udělení Ceny Nadace Dagmar a Václava Havlových VIZE 97

Umbertu Ecovi

5. října 2000

Jedním z rizikových jevů naší doby je lehkomyšlná povrchnost, s jakou často přijímáme "signály" vysílané realitou kolem nás i v nás. Skutečnost, že se výrazně oslabují schopnost i ochota vidět existenci v celé komplexnosti, může mít pro naše myšlení a následně pro lidskou společnost nebezpečné následky. To platí zvláště v době, kdy se s obecnou pochybovačností šíří i postmoderní rezignace na výklad lidské historie v celém jejím trvání, přes vzestupy a pády, jak je přinášela staletí.

Reálné naděje světa jsou proto spojovány s těmi, kteří si jsou zmíněných nebezpečí vědomi, s osobnostmi, které jsou schopny a odhodlány hledat poučení z celé lidské historie, které jsou sdostatek vnímavé a vzdělané, aby docenily bohatost a ozdravný potenciál kultury.

Náš vzácný host z italského Milána, profesor nejstarší evropské univerzity v Bologni, Umberto Eco, je takovou osobností.

Vysloužil si reputaci zářící hvězdy ve světě vědy, ale též pověst pilného a racionálního komentátora každodenního života. Dosáhl mimořádného věhlasu jako filozof, filolog, historik a literární vědec, jako medievalista, romanopisec a esejista. Ale udělal si dobré jméno též jako žurnalista, fejetonista, rozhlasový pracovník, interpret populární kultury i jevů běžného života.

Představuje tedy zvláštní druh intelektuála, jehož skutečný význam a jehož společenskou cenu, lze jen stěží postihnout prostřednictvím dnes módních termínů, jako multidisciplinární, interdisciplinární nebo transdisciplinární, i když je Eco nesporně všechny naplňuje. Ovšem ani obraz expertního vykladače vysoké a masové kultury v jedné osobě nevystihuje zcela podstatu jeho charakteristiky. Ta je dána především

syntézou, či přesněji doplňující se souhrou schopností tradičně označovaných pojmy *ratio* a *intellectus*; je možné u Umberta Eca se obdivovat součinnosti obou schopností, když pronikavým a myšlenkově podnětným způsobem "dekóduje" svět, který sám čte a pomáhá i ostatním číst prostřednictvím znaků. A právě z toho plyne jeho výsostné poslání semiotika.

Eco programově a úspěšně rozvíjí odkaz zanechaný jedním z předchůdců moderní semiotiky, americkým filozofem Charlesem S. Peircem, který došel k jednoduchému, nicméně dalekosáhlému poznání, že "prostřednictvím znaku poznáváme mnohem více než znak sám." Intenzivní studium znakových systémů a vyhodnocování teorií i praktických aplikací a realizací procesů pojmenovávání, označování a znamenání, procesů klasifikace a vykládání významů, to všechno připravilo Umberta Eca pro jeho roli interpreta naší civilizace i materiálního a přírodního světa, v němž žijeme.

Bylo docela logické, že pro něj "znaky" nemohly zůstat omezeny pouze na slova; bylo proto přirozené, že nadšeně vítal "semiotické vize" našeho adoptivního krajana Romana Jakobsona, který se stal průkopníkem a katalyzátorem posunu semióze a jejího *modu operandi* i mimo hranice lingvistiky. A tak znakem je pro Eca též obraz a gesto, ovšem jako znaky lze podle něj chápat též "formy společenského chování, politická rozhodnutí či uměle vytvořené krajiny." A výčet je pochopitelně možno skoro neomezeně rozšiřovat či obměňovat. Ecova víra v semiotiku, i v semiotiku pro příští tisíciletí, je nicméně stále spojena s přiznáním referenčního vztahu znaku k materiálnímu, přírodnímu či kulturnímu světu; podle něj onen vztah, *relation de renvoi*, ani v budoucnu nemůže ztratit na důležitosti, stejně jako sémantické vztahy mezi znakem a významem, či dramatický a nikdy ne zcela uzavřený vztah mezi *signans* a *signatum*. Naskytá se otázka, zda jsou znaky výsledkem pouhé nahodilosti, která je ustálena konvencemi a zda je možné, aby se následně vykládaly bez jakéhokoliv omezení a zcela individuálně. Eco, stejně jako Peirce i jeho pozdější propagátor Jakobson, je si vědom nebezpečí, že by pojetí otevřeného procesu semióze mohlo být zaměněno za zcela nezávazné a bezbřehé putování od znaku ke znaku, od textu k textu, s předpokladem, že objektivní svět není ničím jiným než iluzí, nashromážděnou snůškou textů, jež jsou výsledkem individuálních a v podstatě na vztahu k realitě nezávislých interpretací. Takové nebezpečí je v naší době

dále umocněno skutečností, že se komunikace stává či stala, s přispěním masových médií, "těžkým průmyslem" a že se mohou jako jakési posvátné texty veřejnosti předkládat i nesmysly, neinterpretace či misinterpretace i neinformace či misinformace.

A tak, kromě toho, že by semiotika budoucnosti měla nadále poskytovat vědeckou bázi pro studium systémů znaků, jejich interpretace a komunikace, vyvstává stále jasněji i potřeba, aby se ujala též role intelektuální kritiky s morálním zadáním, případně i politickou zodpovědností.

Když Eco uvažuje o poslání univerzity v moderním světě, nespokojuje se s pouhým varováním před ovládnutím vzdělávací instituce masovými komunikačními prostředky, ale vyzývá akademickou obec, aby se snažila udržet před médii dvacetiletý náskok, který by byl výjádřením rozdílu mezi dvěma postoji k realitě, mezi prezentací a interpretací. Eco neztrácí vzácné a velmi potřebné optimistické přesvědčení, že "studenti ještě přicházejí do poslucháren, protože si uvědomují, že se tam diskutuje o něčem, co se do masmédií zatím nedostalo. A když se tak konečně stane, univerzity už budou diskutovat o něčem úplně jiném." Mohli bych dodat, že tak doufáme. A bylo by možné takové naději přisvědčit, kdybychom si byli jisti, že na univerzitách budou přednášet starostliví a přemýšliví intelektuálové, jako je profesor Umberto Eco.

Mohla by vzniknout falešná představa, že Ecoův kritický pohled na média je výrazem jeho odmítavého či dokonce nevraživého postoje k masové kultuře a k současnosti. Ale profesor Eco určitě není zastáncem myšlenky *splendid isolation*, jakou poskytuje akademická věž ze slonové kosti (přijatelnou výjimkou izolace by snad pro něj mohlo být jen ústraní středověkého kláštera). Jeho zájem o mýtotočivé síly moderního světa je stejně přirozený jako jeho fascinace středověkými rukopisy. Od zveřejnění knihy *Skeptikové a těšitelé*, raného pojednání o populární a masové kultuře, mohou jeho čtenáři dále sledovat zasvěcené komentáře k produktům a také k vlivu kulturního průmyslu; jsou však rovněž vyzýváni, aby si kladli otázky plynoucí z rozporu naší doby a jednoho z jejích nejvážnějších dilemat: Máme masovou kulturu považovat za antikulturu, nebo je třeba ji vnímat jako ne právě žádoucí, nicméně přijatelný a vlastně logický důsledek demokratizačního společenského procesu a rovnostářské nabídky k masové účasti na

využívání národního i mezinárodního kulturního bohatství? Jaký je zisk a jaké jsou ztráty plynoucí z daného vývoje? A neexistují-li na tyto otázky jednoznačné ani jednoduché odpovědi, nemělo by to přinejmenším vést k prohloubení diskuse kolem těchto témat?

Jedním z nejuznávanějších intelektuálních hrdinů Umberta Eca je svatý Tomáš Akvinský, jehož filozofickými a estetickými názory se zabýval už jako vědecký novinář. Mimořádný dojem v něm zanechal

"čisté myšlení" vzdělaného mnicha, jeho schopnost uvést do praktického chodu "tribunál rozumu" a zprostředkovat harmonické přijetí všeho velikého, co zanechali myslitelé předešlých věků. Dokázal, aby doktrína katolické církve přijala Aristotelovo učení a naučila se s ním žít. Důkaz, že žák zvládl učitelovu lekci velmi dobře, vidíme v Ecově schopnosti užitečně sklenout myšlenky a poznatky různých věků; svou erudici v oblasti klasické a středověké kultury přesvědčivě a elegantně přenáší do svých přemýšlivých pozorování moderního, podnikavého a globalizujícího světa.

Ještě jednu podobu vskutku monumentální osobnosti našeho současníka, maestra Umberta Eca, je třeba alespoň připomenout, když už jí z časových důvodů nemůžeme věnovat zvláštní *laudatio*. Jde samozřejmě o Eca literáta, literárního vědce a prozaika. Již autorova románová prvotina *Jméno růže* jej zařadila do knihovny moderních klasiků, a to krátce poté, co kniha v roce 1980 vyšla; měla dokázat, že literatura z pera semiotika si umí s potěšením, smysluplně i zcela programově pohrávat se znaky, symboly, kognitivními metodami, s postavami, se zápletkou, s vyprávěcími technikami, ale stejně tak se čtenáři - jimž je ovšem rovněž nabídnuta možnost svobodné interpretace, prožití epifanií i provozování vlastních semiotických her. Rozeznává-li John Updike v Ecových románech příbuznost s Borgesem, nemůžeme být nijak zvláště překvapeni.

Pro mne osobně bylo zvláštním potěšením setkat se s Ecem literárním vědcem ve fiktivně existujícím klubu vyznavačů Jamese Joyce, autora, který i podle výmluvných a přesvědčivých důkazů Ecových inspirativně studoval bohatě propracované iluminace rané středověké *Knihy z Kellsu* a seznámil se s Dantovou impozantní snahou po znovuvytvoření ztraceného dokonalého jazyka, aby se poučen sám vlastní cestou pokusil

o překonání pobabylonského stavu zmatení jazyků, a to tak, že je přijal jako skutečnost a plně využíval jeho pluralitního potenciálu. Není jistě nečekané, že pro Umberta Eca jako čtenáře, kritika a autora jsou právě Joyceovy ambiciózní texty *Odyssea* a zvláště pak *Plaček nad Finneganem* potvrzením trvalého smyslu, jímž je obdařeno "hledání dokonalého způsobu vyjádření nedokonalosti světa, v němž žijeme." Je pravda, že takové hledání není zdaleka u konce, a to nejen v literatuře, ale ani v samotné světské realitě; jde o úlohu v každém případě náročnou pro každého z nás, ale možná i trochu ulehčenou a reálnější zásluhou intelektuálního díla našeho vzácného hosta, významného humanisty a Evropana Umberta Eca.